

Moeten consumenten een toontje lager zingen?¹

Michiel Korthals

Invloedrijke experts bezweren ons dat de voedselproductie totaal anders moet², maar Louise Fresco meent dat er geen totale transformatie nodig is, want de goede ontwikkelingen zijn al lang aan de gang. Volgens Fresco berusten de grote problemen van de landbouw niet op de mestoverschotten, de uitputting van natuurlijke hulpbronnen of de dieronvriendelijke behandeling, maar op het gebrek aan kennis dat Westerse mensen hebben van de productie en hun verlangen naar het paradijs. Zo op het eerste gezicht is een dergelijke benadering een welkome afwisseling ten opzichte van de vaak activistisch geïnspireerde kritiek op de landbouw als een systeem waar de producenten de boosdoeners zijn³. Grote ondernemingen werken steeds ethischer, veiliger en duurzamer (329, 353) en het duurzame paradijs is ‘binnen handbereik’ (401) met wetenschap, opschaling en de vrije markt.

Louise Fresco probeert deze diagnose aannemelijk te maken door in een kloek boek de huidige landbouw- en voedingssector, inclusief de nog weinig invloedrijke, kleinschalige alternatieven als slowfood, biologische landbouw en stadslandbouw te analyseren en beoordelen. Ze komt tot de conclusie dat een wetenschappelijk geleide, grootschalige landbouw heeft laten zien grote vooruitgang te kunnen boeken in het verleden, en dat die daarom ook voor de toekomst het volle vertrouwen van de consumenten verdient. Als er iets mis is met dit systeem, is het niet de dreigende uitputting van de aarde, of de dieronvriendelijke productiemethodes, maar de ‘perversiteit’ van de onwetende consument (481).

Voor wie er gevoelig voor is, staan er heel veel interessante dingen in dit boek, zoals woordafleidingen, de geschiedenis van een chinees kookboek, relativering van alarmisme en kritiek op nostalgie, of een korte beschrijving van een tocht van Fresco door de woestijn. Fresco hekelt op felle toon talrijke misvattingen, bijvoorbeeld dat biologisch of slowfood reële alternatieven zijn, maar omdat ze geen verwijzingen geeft, lijkt die strijd tegen misvattingen eerder op een strijd tegen stromannetjes dan op een geëngageerde polemiek gericht op een betere landbouw.

Het basisprobleem van de huidige productie is volgens Fresco, zoals al uit de titel blijkt, dat het ‘paradijs’ ’onze’ ecologische meetlat is (41). ‘Onproblematische overvloed en vredige zorgeloosheid ervaren we als een natuurlijk geboorterecht, maar bedroefd constateren we dat we het hebben verkwanseld’ (41). Alle kritiek komt uit die droefenis voort. De paradijstheorie noemt ze deze gedachte die ze beschrijft als een ‘obsessie met, vervreemding van en verzet tegen het huidige landbouw systeem’ (41). Hoewel Fresco een overzicht van landbouw en voeding probeert te geven, vindt men er nauwelijks iets over de ingewikkelde productieketens, de rol van marketing, de economische verhoudingen, de industrie, de oligo- en monopolies, en de machtsstrijd. De kwalijke kanten van patenteren (213-217) worden even genoemd, maar meteen als moeilijke vragen weggezet. Een analyse van de macht en belangenstrijd, van de invloed van het geld en de multinationals in de voedingswereld geeft het boek dus niet; in de uitvoerige literatuurlijst ontbreken de degelijke studies van Busch⁴,

¹ Bespreking van Louise Fresco, 2012, Hamburgers in het voedselparadijs, Bakker; de titel is een variant op een passage te vinden op pagina 112

² ‘Voedselproductie moet totaal anders’, NRC-Handelsblad, 05-09-2012

³ Zie Nestle, M., Food Politics, 2007. Berkeley, Raj Patel (2008), Stuffed and Starved: The Hidden Battle for the World Food System, en Journal of Agrarian Studies

⁴ Busch, L., Standards: Recipes for Reality (MIT Press, 2011)

Lang en co⁵, Heffernan⁶, en Van Der Ploeg⁷ over lokale boeren die beter af zijn dan hun grootschalige collega's gericht op een volatiele wereldmarkt. In feite eist Fresco daarom van de consumenten een soort carte blanche vertrouwen in grootschalige, wetenschappelijke agrobusiness.

Het grootste deel van het boek is gevuld met Fresco's gedachten over de consument, die continu onrealiseerbare dingen eist vanuit een emotionele hechting aan overvloed en paradijs. Hoe ziet Fresco de consument? Fresco geeft zelf toe (283), dat ze vroeger nooit bezig was met de consument en er zich pas de laatste jaren om bekommert en dat is te zien. Ze huldigt twee buitengewoon wonderlijke, volstrekt uitzonderlijke en soms zeer incoherente beelden van 'de consument' (soms 'wij' genoemd), die nauwelijks door de sociaal-wetenschappelijke literatuur ondersteund worden⁸. Die leiden er uiteindelijk toe, dat ze alle problemen van de huidige voedselsystemen terug voert tot de onwetende consumenten: cruciaal is de via een mooie retoriek opgebouwde uitspraak: 'De perversiteit schuilt in het feit dat consumenten zich niet bewust zijn van het beslag dat hun toenemende consumptie op schaarse hulpbronnen legt...' (481). De twee beelden die Fresco van de consument hanteert zijn enerzijds de in luxe levende stedeling, die denkt dat alles, en ook het paradijs, mogelijk is (dit beeld bepaalt dus ook de titel van het boek) en anderzijds de luie voor de televisie hangende veelvraten, die als 'uit hun krachten gegroeide baby's' (441) zich volproppen. Fresco's visie op overgewicht en obesitas is dan ook simpel: eigen schuld, dikke bult, 'dikke mensen leven om te eten, gedachteloos'⁹.

De eerste categorie consumenten is de middenklasse en die krijgt de volle laag. De ethische bezwaren van consumenten tegen dierenmishandeling, of andere bezwaren van consumenten tegen de huidige voedselproductie, worden direct door Fresco weggezet als een vorm van nostalgie (141). Vegetariërs en dierenactivisten, die toch vaak ethische posities innemen en dieren rechten willen toekennen, worden door Fresco beschuldigd van cognitieve dissonantie, omdat ze zich afsluiten voor de oorzaken van hen onwelgevallige productiemethoden (141).¹⁰ Maar indien het waar is, zoals vele zeggen¹¹, dat het toekennen van rechten een voortdurende expanderende ontwikkeling is, die begint bij rijke mannen en later ook rijke vrouwen, zich voortzet naar alle mensen, vervolgens naar bepaalde dieren, naar alle levende wezens en tenslotte ook naar ecosystemen, dan is er geen sprake van nostalgie bij vegetariërs, noch van cognitieve dissonantie, maar een naar de toekomst verwijzend serieus te nemen inzicht in de ethische structuur van ons handelen. Verwacht echter niet in dit boek een grondige discussie hierover of over welke andere ethische problematiek dan ook. In 2004 is een mooie studie verschenen over de manier waarop wetenschappers consumenten

⁵ Lang, T (2010), *Food Policy*, Oxford: Oxford University Press

⁶ Hendrickson, M., William Heffernan, 2009, *The Global Food System and Nodes of Power. An analysis prepared for Oxfam America*, Oxfam (deze auteurs jaarlijks overzichten van fusies en mactsverhoudingen in het wereldwijde voedselsysteem)

⁷ Ploeg, J. D., van der, *De virtuele boer*, Van Gorcum

⁸ Zie Gabriel, Y., Lang, T., 2006, *The Unmanageable Consumer*; Miller, D., 1998, *A Theory of Shopping*, London: Polity Press en andere consumenten studies

⁹ Inmiddels zijn vele wetenschappers en beleidsmakers van mening dat deze fenomenen niet veroorzaakt worden door een gebrek aan zelfbeheersing maar gedeeltelijk berusten op ouderlijke (epigenetische) factoren en emotionele stoornissen berusten en gedeeltelijk op het te goedkope junkfood, zie Korthals, M. (ed., 2011), *Genomics and the battle of Responsibilities*, Springer en zie Mitchell, J., Carol B. Peterson (eds.) (2012), *Assessment of Eating Disorders*, Guildford

¹⁰ Fresco verwijt hen een 'antropomorfe visie op het dier' (140, 145, 474), en dat is voor een iemand die zich zo graag schaart onder de verlichte wetenschappers bepaald vreemd. Immers, vele ethologen, waaronder Frans de Waal, menen dat een antropomorfe benadering van dieren buitengewoon vruchtbaar kan zijn.

¹¹ Zie bijv. P. Singer, *The Expanding Circle: Ethics and Sociobiology*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 1981

aanspreken, getiteld ‘The scientists think and the public feels’¹², en het boek van Fresco is een goede illustratie van deze claim. Fresco beroept zich dan wel op de wetenschap in het geval van de landbouw, maar over consumenten zuigt ze graag uit haar duim.

Fresco’s vooronderstelling is dat goede voeding hetzelfde is als gezonde voeding en dat die weer hetzelfde is als wetenschappelijk bewezen gezonde voeding. Veel consumenten en wetenschappers¹³ betwijfelen dat echter; voeding is veel meer dan wetenschappelijke bewezen feiten en verbanden, en voedingspraktijken van consumenten worden niet (en kunnen niet worden) gedicteerd door laboratoriumstudies. Europese consumenten, zo blijkt uit de Eurobarometer¹⁴, staan niet afwijzend tegenover wetenschap, integendeel, maar zijn wel kritisch over belangenverstreming¹⁵ en hyperige beloften die toch niet uitkomen. Soms verwijst ze naar deze culturele en sociale betekenis van voeding, maar het weerhoudt haar niet te concluderen dat alleen de wetenschap een goede voedingskeuze dient te bepalen. Juist als het spannend wordt haakt ze af: waarom niet wat verder doordenken over zo’n dilemma als: ‘de terechte vraagtekens die staan bij grootschalig transport van voedsel, en met name veevoer, over de wereld, die tegelijk onvermijdelijk is..’ (306); hoe weegt ze nu die terechte vraagtekens af tegen iets onvermijdelijks? Wanneer je, zoals Fresco, je tegen korte ketens keert, en de voeding daar wil laten produceren waar die economisch gezien het meest efficiënt is (414), dan blijft er toch niets over van die terechte vraagtekens, die immers uitgaan van zoiets als lokale voedselsoevereiniteit?

Is een verwetenschappelijkte landbouw in combinatie met een vrije markt het beste middel om de mensheid te voeden? Fresco signaleert wel problemen met de vrije markt, maar lijkt dan te concluderen dat de vrije markt dus nog niet vrij genoeg is. Telkens weer steekt ze de loftrumpet over het feit dat de landbouw dankzij de vrije markt (‘zonder barrières, wel gereguleerd’) en moderne technologie enorme successen boekt en ook in de toekomst zal boeken (434, 437; ‘technologie is de sleutel tot een beter leven’, 475). Negatieve verschijnselen zoals ‘landgrabbing’ (391), ethisch twijfelachtige innovaties in verband met gezondheidsclaims of dumping van goedkope voedingsstoffen, zoals kippenresten in Afrika, die de inheemse kippenhouderij aldaar de nek omdraaide, komen sporadisch ter sprake of worden rondweg ontkend.¹⁶

Is de landbouw het beste af wanneer het wordt gezien als een gebied van wetenschappelijke experts, waarbij de boeren uitvoerders zijn van een in laboratoria bedacht geheel van zaden, technologieën en handelwijzen, die via de vrije markt, volgens het principe van globale efficiëntie, worden verspreid? Volgens Fresco zal op deze wijze, omdat landbouwgrond intensiever wordt gebruikt, meer land vrij komen voor natuur. Er zijn echter voldoende aanwijzingen voor de onjuistheid van deze stelling, die van Borlaug komt.¹⁷

¹² Cook, Pieri en Robbins, (2004). ‘The scientists think and the public feels. Expert perceptions of the discourse of GM Food’. in: *Discourse and Society*, volume 15, nr. 4, pp. 433–49

¹³ Zie Contested Agronomy

¹⁴ Zie Gaskell, G., et al (2011), The Eurobarometer on the life sciences, *Nature Biotechnology*, 29, 2, 113-114; Fresco weet het beter dan de Eurobarometer en zegt dat Europa geen vertrouwen meer heeft in de wetenschap (388). De Eurobarometer laat zien dat er aanzienlijke verschillen tussen de Europese landen zijn wat betreft acceptatie van biotechnologie en van wetenschap in het algemeen.

¹⁵ Een mooie (meta)studie die de invloed van belangenverstreming bij de uitkomst van onderzoek aantoonst is Lesser, L. I. Cara B Ebbeling, Merrill Goozner, David Wypij, David S Ludwig, Relationship between Funding Source and Conclusion among Nutrition-Related Scientific Articles, <http://www.plosmedicine.org/article/info:doi/10.1371/journal.pmed.0040005>

¹⁶ The Nuffield Council of Bioethics, 2011, *Biofuels, Ethical Issues*, London,

¹⁷ Borlaug, N. E. (2000). Ending world hunger: The promise of biotechnology and the threat of antiscience zealotry. *Plant Physiology*, 124, 487–490.

Kernpunt daarbij is dat het huidige systeem van steeds grootschaliger productie (van voeding en biobrandstoffen) een stimulus van steeds meer opbrengst (en dus winst) bevordert, waardoor schaarser wordende natuurgebieden onder nog meer druk komen te staan van de intensieve landhonger.¹⁸ Dit inzicht maakt nog eens duidelijk dat landbouw niet alleen door puur economische efficiëntie en bevolkingsdruk wordt gestuurd (zoals Borlaug en met hem Fresco beweren), maar door sociale machtsprocessen.

Fresco's vooronderstelling dat landbouwproducten altijd daar moeten worden geproduceerd waar dat het meest efficiënt kan gebeuren (414, these van het 'comparatieve voordeel'), is ethisch twijfelachtig en dient te worden onderbouwd. Voedingsproducten zijn niet vergelijkbaar met auto's of computers. Voeding is essentieel onderdeel van leven dat niet puur op efficiëntie beoordeeld kan worden. Je stopt zoiets in je mond, dus zekerheid en vertrouwen, en dus directe bekendheid met het productieproces, kunnen consumenten dichterbij de voedselproductie brengen. Voedselsoevereiniteit, economische en culturele erkenning van de boerenbestaanwijze en kleinschaligheid zijn daarbij essentieel voor controle, zekerheid en culturele dynamiek.¹⁹ Wanneer de wereld zo intensief en met zoveel opbrengst per persoon per hectare voedsel zou produceren als Nederland, zouden op stel en sprong meer dan een miljard boeren van het land verdreven worden en tot werkeloosheid gedoemd zijn, onttorteld in de slums van de steden.

Opvallend is Fresco's ongenueanceerde behandeling van Genetisch Gemodificeerde gewassen. Lange-termijn bodemonderzoek naar gevolgen van GM-gewassen is er nauwelijks; in de risico-analyses worden alleen korte-termijn gevolgen voor planten, dieren en mensen meegenomen, en het weinige bodemonderzoek stemt niet vrolijk²⁰. De meeste GM-gewassen (ca. 90% van de GM-gewassen) zijn resistent gemaakt voor onkruidbestrijdingsmiddelen door een grote producent van diezelfde onkruidbestrijdingsmiddelen, zodat de boeren ook die middelen moeten kopen (de Grote Monsanto truuk). Ook is het een mythe dat de GM-gewassen pro-poor zijn.²¹ Het is nu immers zo dat boeren die met GM-zaad zijn begonnen duurder uit zijn dan boeren die conventioneel zaad zijn blijven vermeerderen.²² Ook resistentie wuift Fresco weg. Maar gelukkig hebben andere bedrijven dan Monsanto dit probleem wel door en hebben ze Fresco niet als adviseur.²³

Alle problemen van de technologische, grootschalige, vrije markt benadering worden door Fresco weggewuifd met loze beloftes of dwaze redeneringen. Voorbeelden van het laatste: Macdonalds betert haar leven omdat een ex-directeur ervan duurzame producten wil verkopen (467), en supermarkten verkopen die door Fresco vermaledijde biologische

¹⁸ Thomas Kastnera, Maria Jose Ibarrola Rivasa, Wolfgang Koehc, and Sanderine Nonhebel, Global changes in diets and the consequences for land requirements for food, www.pnas.org/cgi/doi/10.1073/pnas.1117054109, : "with socioeconomic development, population growth decreases and, at the same time, diets become richer. In many regions, dietary change may override population growth as major driver behind land requirements for food in the near future" Daarnaast is er nog de nooit te stillen landhonger voor biobrandstof..

¹⁹ De voorstanders van korte ketens, net als anderen waar Fresco het niet mee eens, krijgen een psychologisch etiket opgeplakt, ze lijden dit keer aan een 'identiteitskrisis' (308)

²⁰ zie gmoevidence.com; <http://sustainablepulse.com/2012/12/15/monsanto-feels-pain-europe-roundup-herbicide-dangers/>

²¹ zie D. Clover, Development and Change 41(6): 955–981. C! 2010 International Institute of Social Studies. Published by Blackwell Publishing, 9600 Garsington Road, Oxford OX4 2DQ, Wallace, H., 2010, Bioscience for Life? Who decides what research is done in health and agriculture? Genewatch

²² Shenghui Wang, David R. Just, Per Pinstrup-Andersen, Bt-cotton and secondary pests. International Journal of Biotechnology. Volume 10, Number 2-3 / 2008, 113-121. Gassmann AJ, Petzold-Maxwell JL, Keweshan RS, Dunbar MW (2011) Field-Evolved Resistance to Bt Maize by Western Corn Rootworm. PLoS ONE 6(7): e22629. doi:10.1371/journal.pone.0022629

²³ Andere bedrijven dan Monsanto zijn bezig met nieuwe varianten omdat de resistentie van bugs voor deze Bt gewassen toeneemt (gevaar voor Superweeds). Scott Kilman (2010), 'Superweed Outbreak Triggers Arms Race', *The Wall Street Journal*, June 4, 2010.

producten (466). Keer op keer beweert Fresco dat de voedselprijzen te laag zijn, en dat verhoging ervan iedereen ten goede komt en zelfs een voorwaarde is voor groei (412). Maar worden de allerarmsten in de steden er beter van als de voedselprijzen stijgen en krijgen de arme boeren een fair aandeel in die stijgende voedselprijzen? Ze moeten al meer voor voedsel betalen dan de rijken, dus zullen ze nog meer in de penarie komen. Fresco behandelt dit ethische dilemma niet, net als al die andere; voor ethiek is geen plaats in haar universum.

Conclusie

Er zitten interessant gedachten in deze studie, maar er zitten zoveel fouten, ongereflcteerde vooronderstellingen, en dogma's in, dat ik het boek onmogelijk kan aanbevelen als een spannend en goed geschreven overzicht van de huidige kwesties van de landbouw en voeding. De herhalingen, de incoherente, warrige en soms uit de lucht vallende conclusies, zijn zaken die het lezen van dit boek niet tot een plezier maken

Fresco probeert de kritiek op de huidige landbouw- en voedingswetenschappen te pareren door die te beschrijven als een emotionele, nostalgische en verwende reactie, en verdedigt de wetenschappen vanuit het perspectief van de rede (364). Ze wil zich zelf daarmee aan de kant van de Verlichting situeren, en kiest daarmee partij in die bekende strijd van de rede tegen bijgeloof, domheid en luiheid. Maar de huidige wetenschappen hebben door hun nauwe verbinding met het grote geld en macht, alsmede door hun invloed op milieu en natuur, mensen en dierenwelzijn een heel ander karakter dan in het tijdperk van de Verlichting. Dit boek levert een uiterst polemische, maar tenslotte onvruchtbare bijdrage aan de discussie over de rol van wetenschap en technologie bij toekomst van landbouw en voeding.

